

Mu.

ZEE

Lesmap secundair onderwijs

16 dec .23

14 apr .24

LESMAAP

Rose, Rose, Rose à mes yeux

James Ensor en het stilleven in België 1830 – 1930

James Ensor, Rozen (Roses), 1892

Beste leerkracht.

Hier voor je ligt een lesmap bedoeld voor leerlingen van het secundair onderwijs. We hebben getracht twee downloadbare versies te maken: één voor het lager secundair (1ste, 2de en 3de jaar) en één voor het hoger secundair (4de, 5de en 6de jaar).

Er zijn ook opdrachten neergepend om na het museumbezoek in de klas verder te werken rond het genre van het stilleven in de kunst. Om deze naverwerking goed te kunnen voltooien is het belangrijk om tijdens het museumbezoek de leerlingen te motiveren om voldoende foto's te maken van voorwerpen op de stillevens.

.In het kort

INFO/ACHTERGROND VOOR DE LEERKRACHT

TWEE NIVEAUS

OPDRACHTEN TER PLAATSE STILLEVEN?!

NAVERWERKINGSOPDRACHT

Hoe dan?

De opdrachten in deze bundel zijn te gebruiken in de museumzalen en nemen ongeveer één uur in beslag. We hebben deze lesmap onderverdeeld in vier thema's.

Er is voor jou als leerkracht een algemene tekst over het stilleven voorzien. Naargelang de opdrachten leren de leerlingen de inhoud van de tentoonstelling

kennen. Deze tentoonstelling is een oefening in **vergelijkend kijken**.

Wat doen schilders met het genre van het stilleven in de 19de eeuw?

Waarom staat Ensor daarin centraal?

Wat is zijn rol hierin?

Met deze lesmap willen we ook leerlingen van het secundair onderwijs uitdagen om het stilleven een nieuw leven te geven.

Stilleven saai? Dat had je gedacht!

.Vorbereiding

Vraag de leerlingen om de gratis app Sketchbook te downloaden op hun smartphones. Er volgt op het einde van het museumbezoek een creatieve opdracht waarvoor deze app kan worden gebruikt.

Voor de hogere graad secundair: Vraag de leerlingen om tijdens het museumbezoek genoeg foto's te nemen van de stillevens die ze mooi vinden, waar ze een verbinding mee voelen, die hen raken.

Deze foto's zijn nodig voor de naverwerking in de klas.

We wensen jullie alvast een boeiende ontdekking met jullie leerlingen.

Team Publiekswerking Mu.ZEE

Opzet expo. Tekst voor leerkracht

Mu.ZEE organiseert van 16 december 2023 tot 14 april 2024 de tentoonstelling *Rose, Rose, Rose à mes yeux* – James Ensor en het stilleven in België 1830-1930. Deze tentoonstelling, gecureerd door Prof. Bart Verschaffel en Dr. Sabine Taevernier, concentreert zich voor het eerst helemaal op de stillevens van James Ensor. Een dertigtal werken uit het omvangrijke artistieke oeuvre van Ensor vormen de ruggengraat in een overzicht van het stilleven in België tussen 1830 en 1930. Meerdere talentvolle schilders zoeken in deze eeuw hoe het genre, dat verworden is tot een pronkerig, decoratief genre zonder artistieke inzet, opnieuw opgeladen kan worden, zowel picturaal als iconografisch. Ensor illustreert hier tegelijk de algemene ontwikkeling en zijn eigen uitzonderlijke kwaliteit.

De tentoonstelling biedt vooreerst een overzicht van de 19de-eeuwse, academische, decoratieve traditie vanaf Antoine Wiertz tot Frans Mortelmans, met vele vergeten maar zeer vakkundige en in hun tijd zeer succesvolle schilders zoals Jean Robie en Hubert Bellis. Bijzondere aandacht gaat hierbij naar geheel vergeten vrouwelijke schilders zoals Alice Ronner en Georgette Meunier. Daarop volgt een selectie van schilders die zich, reeds binnen de geaccepteerde traditie van het modernisme, toeleggen op het stilleven, maar zelf binnen de geplogenheden van het genre blijven zoals Louis Thevenet en Léon De Smet. Daarnaast worden een aantal schilders geplaatst die, net zoals Ensor, door hun picturale aanpak en beeldopbouw, zeer eigen, sterke beelden maken zoals Leon Spilliaert, Gustave Van de Woestyne, Frits Van den Berghe en de veel minder bekende Marthe Donas en Walter Vaes. De tentoonstelling sluit af met kunstenaars die de vaste beeldruimte van het stilleven opblazen: Jean Brusselmans en René Magritte.

James Ensor, **Roses**, 1892, Collectie Koninklijke Musea voor Schone Kunsten, Brussel

Evolutie van het stilleven van 1830 tot 1930

We nemen een lange aanloop en keren terug in de tijd, naar de zeventiende eeuw om precies te zijn. Het genre van het stilleven beleeft haar hoogdagen. De letterlijke definitie van een stilleven is een artistieke compositie van roerloze of levenloze objecten die met zorg zijn belicht. De kunstenaar concentreert zich op de compositie en op het gebruik van kleur en toonwaarde. De Franse term voor dit genre in de kunstgeschiedenis stelt het duidelijker: *nature-morte*. Toch zit er meer leven in een stilleven dan we doorgaans denken. Een stilleven heeft heel wat verborgen betekenissen en/of verwijzingen naar feiten, figuren of gebeurtenissen.

Heel wat kunstschilders specialiseren zich in dit genre en realiseren de meest prachtige stillevens met een overdaad aan voedingswaren, bloemen, voorwerpen, ... waar dubbele bodems, vanitasmotieven en verscholen betekenissen schering en inslag zijn.

In de negentiende eeuw was het genre echter verworden tot decoratie. Het waren pronktaferelen en bloemstukken die niets meer betekenden en louter interieurs decoreerden. Aan de academies werd het onderwezen aan kunstschilders in wording maar het kreeg de laagste rang in de hiërarchie van genres toebedeeld. Het was bedoeld voor het begin van de schildersopleiding. Antoine Wiertz schilderde in 1840 een zeer realistische wortel en noteerde erbij dat hij dit heeft gekund na slechts een paar uren les. Daarmee wilde hij bewijzen dat er om stillevens te schilderen niet veel lessen nodig zijn. Meteen benadrukte hij daarmee dat grote historiestukken veel belangrijker zijn dan stillevens.

Antoine Wiertz, **Een wortel met patientiotype**, 1840, Collectie Koninklijke Musea voor Schone Kunsten, Brussel

Toch zijn er een aantal schilders in de negentiende eeuw die het genre nieuw leven trachten in te blazen. Ensor is één van hen. Met zijn stillevens volgt hij de algemene tendens maar hij stak er ook bovenuit. Deze kunstenaars hanteren hiervoor verschillende strategieën.

Zo zullen een aantal kunstenaars proberen om het geheel interessanter te maken door spiegels te gebruiken, rariteiten, exotische voorwerpen of antiquiteiten erin te plaatsen. In het stilleven verscheen voor het eerst het Verre Oosten. Japanse prenten, Chinees porselein, waaiers, stoffen, komen via het stilleven in de Westerse interieurs terecht.

Een andere manier om het stilleven opnieuw in te schakelen was het formaat wijzigen. Zo ging bijvoorbeeld Jean Robie zeer monumentaal schilderen. Om het stilleven opnieuw op te laden plaatste men soms ook een mens of een dier of een personage in beeld dat de dingen hanteert. Bijvoorbeeld een jonge vrouw die de bloemen in een vaas schikt. Men kon de dingen ook zelf laten leven om het stilleven te verlevendigen. Bijvoorbeeld door maskers, beeldjes, poppen toe te voegen in plaats van menselijke of dierlijke figuren. Vissen en dood gevogelte vormen een belangrijk deelgenre binnen het stilleven. Deze dieren sluiten hun ogen niet, ook al zijn ze dood. De starende ogen voelen vreemd en beangstigend aan. De stillevenopstelling wordt een 'levend' verhaal wanneer de schilder uitzoomt, de dingen situeert en voorstelt als onderdeel van een interieur: in de keuken, een hoekje van de salon, een deel van het atelier, ... Een meester in dergelijke voorstelling was Alfred Verhaeren; iemand voor wie James Ensor heel veel bewondering had.

Jean Robie, **Intérieur d'office**, 1855, Collectie Koninklijke Musea voor Schone Kunsten, Brussel

Virginie de Sartorius, **Stilleven met bloemen en buste van Louise Marie van Orléans**, 1851, private verzameling

Een bijzonder plek in de tentoonstelling is weggelegd voor vrouwelijke kunstenaars. Vrouwen waren lange tijd niet toegelaten tot de academies (pas vanaf 1889) en hoorden geen professionele carrière te hebben. Toch zijn er heel wat vrouwelijke kunstenaars actief geweest. Ze kregen veelal opleiding van familieleden of van privéleraars. Ze zijn vaak vergeten doorheen de kunstgeschiedenis omdat ze de artistiek mindere of eerder decoratieve genres beoefenden.

Vrouwelijke kunstenaars wilden graag laten zien dat ze goed konden schilderen. Dit deden ze niet door risico's te gaan nemen maar net volgens de regels van de kunst te gaan werken. Op de tentoonstelling zien we het werk van Berthe Art, Alice Ronner, Louise De Hem, Anna Boch, Marie De Bièvre, Georgette Meunier, Jeannie de Hemptinne en Pauline Jamar. Virginie De Sartorius schilderde een portretbuste van Louise-Marie van Orléans, echtgenote van Leopold I, die kort voordien gestorven was. Op de achtergrond van het schilderij zien we het Paleis van Laken.

Hubert Bellis, **Stilleven met vissenkop en hakmes**, s.d., Collectie Galerie Simonis en Buunk

Frans Mortelmans, **Meisje in studio**, s.d., private verzameling

Een speciale plek verlenen we aan James Ensor. Hij bleef binnen het negentiende-eeuwse academische kader werken maar tegelijkertijd heeft hij het ingrijpend doorbroken en vernieuwd. De titel van de tentoonstelling herhaalt drie maal het woord Rose. Dit slaat op een vrouwen naam, een kleur en een bloem. Via zijn vriend en collega-schilder Théo Hannon leert James Ensor 'L'histoire de la caricature' van Jean Champleury kennen. Daarin ontdekt hij karikaturen, grotesken, maskers, de kracht van de lach en het lage. Daaruit ontwikkelde hij zijn zogenaamde maskerkunst. De vernieuwing in onderwerpen ging ook gepaard met een nieuwe manier van schilderen. Geïntrigeerd door het licht aan de kust, in Oostende, ging hij veel lichter schilderen. Denk aan het roze uit de titel van de tentoonstelling.

De jaren 1880-82 worden als zeer productieve jaren in de artistieke carrière van Ensor gezien. Hij schilderde dan een reeks donkere stillevenen. Eerder kleine werken met geïsoleerde voorwerpen. Met behulp van zijn verworven groteske figuren zal hij zijn stillevenen rijker maken. Naast exotica, poppen, maskers, schedels en portretten maakt hij ook gebruik van een rog, schelpen, kolen en rozen. Dingen met veel symboliek en met een erotische connotatie zal hij vaker inzetten.

Begin twintigste eeuw (ca. 1905, 1910) herneemt hij heel wat motieven maar zijn stillevenen worden lichter, vriendelijker, luchtiger.

James Ensor, **Stilleven met chinoiserieën**, 1880, Collectie Koninklijk Museum voor Schone Kunsten Antwerpen

James Ensor, **Schelpen**, 1889, Collectie Von der Heydt-Museum Wuppertal

James Ensor, **Masker en schaaldieren**, 1891, Collectie Koninklijk Museum voor Schone Kunsten, Antwerpen

Rond de eeuwwisseling (19de – 20ste eeuw) wordt de kunst 'modern'. Het tijdperk van de modernisten is angebroken. De kunstenaar moest vooral een eigen stempel vinden en drukken. Niet alle kunstenaars waren of wilden radicaal zijn en alsmaar experimenteren. Er waren nog een aantal kunstenaars die stillevens bleven schilderen. Een schilder als Louis Thevenet kiest voor de essentie van de dingen. Hij is een realist. Hij geeft de dingen weer zoals ze zijn en in hun leefomgeving. Hij speelt graag met het contrast tussen wit en zwart. Of Walter Vaes die 'koppig' stillevens blijft schilderen in plaats van te experimenteren met vormen. Hoewel je zou kunnen zeggen dat Vaes' stillevens wel degelijk experimenten zijn maar dan binnen het genre. Hij kiest immers voor een minimalistische aanpak en voor close-ups van objecten.

Louis Thevenet, **Après la messe**, 1912, Collectie Museum van Elsene

Walter Vaes, **Stilleven met vis**, s.d., private verzameling

Leon Spilliaert, **De Blauwe Teil**, 1907, Collectie Mu.ZEE

Tot slot zijn er een aantal kunstenaars die het genre van het stilleven gebruiken voor hun eigen individuele werken. Ze zijn onnavolgbaar. Het gaat over onder andere Leon Spilliaert, Gustave Van de Woestijne of Rik Wouters.

Het einde van het stilleven kondigt zich aan in de werken van Marthe Donas, Jean Brusselmans, René Magritte. De dingen situeren zich overal behalve op hun vaste plaats. Bij Jean Brusselmans bijvoorbeeld verliezen de objecten hun volume. Het beeld wordt vlak. Het stilleven van Marthe Donas kent geen inhoud meer. Het gaat enkel nog over vorm.

Ook vandaag worden nog steeds stillevens gemaakt. Denk maar aan een kunstenaar als Jan Van Imschoot die een grote tentoonstelling kreeg in het SMAK. Hij stelde zelf: een stilleven is allesbehalve saai. Of wat denk je van een Elise Berkvens die net als Marthe Donas een stilleven maakt op basis van vormen. Elise Berkvens is te zien op de tweede verdieping van Mu.ZEE waar een deel van de permanente museumcollectie wordt getoond.

Elke expo heeft zijn START

Ook het stilleven heeft zijn plek in de kunstgeschiedenis.

Zoek deze wortel in de zaal van het decoratieve stilleven—verdieping 1

Wat is een stilleven?

Waarom denk je wanneer je het woord stilleven hoort? Schrijf een aantal trefwoorden op.

.....
.....
.....
.....
.....

Sta even stil bij "Een wortel" van Antoine Wiertz. Hoe zou je dit stilleven aantrekkelijker maken? Hoe vertaal je het naar vandaag?

.....
.....
.....
.....
.....

Houd deze vraag voor op het einde van je bezoek.

Hoe maak je het stilleven nog steeds relevant voor vandaag?

.....
.....
.....
.....

Ensor & het stilleven

Ga naar de middelste ruimte van de expo

Wat is er typisch aan zijn stillevens? Waarom staat deze kunstenaar centraal in de tentoonstelling?
Welke voorwerpen zie je in zijn kunstwerken naar voren komen?

.....
.....
.....
.....
.....

De titel van de tentoonstelling herhaalt drie maal het woord Rose? Waarop zou dit volgens jullie kunnen slaan?

.....
.....
.....
.....

Welke zijn jullie lievelingskleuren?

.....
.....

Zag je ook de kolen en schelpen op een aantal werken van James Ensor? Herhaalden zich nog enkele voorwerpen op zijn stillevens? Veel van de objecten in deze schilderijen van Ensor staan symbool voor iets anders. We kunnen dus zeggen dat er dubbele bodems in zijn werken aanwezig zijn. Zo verwijst hij bijvoorbeeld met een kool naar vruchtbaarheid. Gebruiken jullie bepaalde symbolen om zaken uit te drukken? (bv. Emoticons)

.....
.....
.....
.....

James Ensor, Masker en schaaldieren (Masque regardant des crustacés), 1891. Koninklijk Museum voor Schone Kunsten Antwerpen, 1958

Het hedendaags stilleven of het stilleven vandaag

Ga naar de zaal Modernisme(n)

In de tweede grote zaal van deze tentoonstelling hangen een aantal stillevens die niet meer over inhoud maar enkel nog over vorm gaan. Kijk bijvoorbeeld eens naar het werk van Marthe Donas. Alle voorwerpen zijn verdwenen. We zien enkel nog kleuren en vormen.

Welke voorwerpen zou je niet meer kunnen missen? Vind je deze de moeite waard om ze vast te leggen op foto/video/... Maak zelf een stilleven met behulp van de gratis app 'Sketchbook' en gebruik de uitsnijfunctie. Denk aan je compositie en wat je wil vertellen aan je kijker.

Teken je liever of schrijf je dat liever op. Er is ruimte op deze pagina voor.

Schrijf, teken of gebruik de app

Naverwerking.

Voor lager secundair:

Haal het materiaal uit je rugzak of neem dingen die in de klas voorhanden zijn. Maak vervolgens een stilleven met behulp van enkel een lat en potlood. De resultaten die je bekomt, doen kubistisch aan. Teken eventueel op ruitjespapier en maak een onderscheid tussen voorwerpen op de voorgrond dan wel op de achtergrond.

Voor hoger secundair:

Breng een stilleven tot leven door middel van een *reel* en deel het met Mu.ZEE. We plaatsen ze op onze website. Is deze *reel* kunst? Wanneer is iets kunst? Wie bepaalt wanneer we iets kunst noemen? #ensor2024

Praktisch.

Mu.ZEE is voor jullie als school open van dinsdag tot vrijdag,
buiten schoolvakanties en feestdagen
van
10 tot 17:30 uur.

Jongeren in het secundair en hun begeleiders van een klas
hebben gratis toegang

**Liever onder begeleiding?
Boek dan een gids!
Duur van een rondleiding: max. 1,5 uur
Prijs per gids: 60 euro
Max. 25 leerlingen/gids
Boek online via www.muzee.be**

**Romestraat 11
8400 Oostende
15 min. wandelen van het station!**